

*Др Александар Бурђев, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИМЕРИ ЕВРОПСКОГ УТИЦАЈА НА УСПОСТАВЉАЊЕ И РАЗВОЈ ДРЖАВНОСТИ И ДРУШТВЕНОГ ЖИВОТА У СРБИЈИ НАКОН ТУРСКЕ ВЛАДАВИНЕ

***Сажетак:** У раду су обрађени неки од карактеристичнијих канала утицаја европске културе, политике, научне делатности и уопште стваралаштва, на настанак и развитак српске државности и друштвеног живота. Избегнута је устаљена периодизација и приказани су само најкарактеристичнији примери утицаја преко активности личности, организација, институција и докумената.*

Поред увода, рад има два дела. Први је посвећен настанку државних обележја у време борбе за ослобођење и стицање статуса вазалне државности. У другом делу истакнута су само питања која су утицала на афирмацију правне државе (активност уставобранитеља), формирање националног државног програма (Начертанија) и персонални допринос војвођанских Срба и других значајних европских личности укупном друштвеном животу Србије.

***Кључне речи:** Србија, државност, страни утицаји, кнежевина, краљевина, Начертаније, европеизација, Матица српска, Текелијанум.*

УВОД

Настанак српске државности и европски утицаји на њен развитац нису били предмет организованих, целовитих интердисциплинарних тимских истраживања. За такве подухвате нису, у протеклом времену, ни постојали објективни услови. Наступајућа времена отварају реалне могућности, а јубиларна двестагодишњица трајања српске државности обавезује прегаоце истраживања да усмере дужну пажњу овим питањима. Тиме би одали поштовање и наставили континуирано истраживање „српске револуције, која чини се и данас траје, започето грандиозним радовима великана попут Леополда фон Ренкеа, Феликса Каница, Густава Раша, Пирха, Хердера, Буе-а, Бланка, Убићинија, Хана и др. Угледни научници хтели су да прикажу западној Европи прошлост и тадашњост српског народа, његов значај у политичким догађањима као и његову улогу у будућности у односу на опстанак Османске империје на Балкану.

Постосманска европеизација Србије је сложен, вишеслојан и дуг процес који досеже све до наших дана. Ослобађајући се турске власти, држава у настајању, примала је утицаје европске теоријске мисли, идеологије, институционалне организације и укупног грађанског начина живота. Поновна европеизације Балкана, па и Србије, представља богат колорит различитости и противречности као рефлексije реалности времена, али и митова и легенди историје. У таквим условима настају нове државне и друштвене институције, формирају се политички субјекти, успостављају се нови друштвени стандарди, односи, категорије и вредности.

На развој српске државности утицали су бројни појединци различитих профила, статуса, и образовања. Хијерархијска надмоћ политичара у креирању решења, садржине и праваца политичког и државничког деловања, није бацила у засенак ни улогу научника, књижевника, путописаца, трговаца и бројних припадника грађанске класе у настајању. Са новим облицима привређивања и новој социјалној структури становништва, настају и нове идеје, нова политичка схватања. Постепено се формира нова свест људи.

Првим српским устанком ударен је темељ нове државности и започео је опште друштвени и културни препород. Српско државно уређење, захваљујући унутрашњим потенцијалима и спољним утицајима, постепено је израстало, на виши и модернији ниво, тежећи оствареним европским стандардима. У том контексту познати српски државник Стојан Нова-

ковић назвао је Први српски устанак „васкрсом државе српске“.¹ Овај догађај са турске стране је другачије квалификован. У време устаничких година и стварања основа државности, у турским редовима, било је мишљења да се српско питање може решити само уништењем Срба.²

Велике силе Европе имале су, у то време, различите интересе у односу на Турску, од разарања, до очувања њене власти на Балкану. На тим основама грађена је и њихова политике према народима који су се борили против турске власти. Већ својим настанком Србија постаје полигон утицаја великих европских сила и њихових различитих интереса.

Српска држава је настајала у време појаве прогресивне друштвене политичке мисли и револуционарних догађаја који су потресали Европу. Слобода, братство, једнакост и национална сувереност, на начелима Француске револуције, постају окосница борбе за ново грађанско друштво у условима доминације турске источњачке деспотије Балканом и империјалних европских држава организованих као апсолутне и уставне монархије.

У првом кварталу XIX века на Балкану су започеле две велике револуције; грчка и српска које су имале социјални и национални карактер. Из тих друштвених потреса створена је независна Грчка и аутономна Србија. „У националном погледу обе револуције остале су недовршене. Ни Грчка ни Србија нису ослободиле и ујединиле све своје сународнике и нису до краја успеле да спроведу принцип националности“.³

I

Државна обележја

1. Назив државе

Назив државе - Србија и народа Срби који живи на тим просторима, има дубоко европско порекло. Према бројним изворима и различитим ауторима његови корени имају, не само европске, него и шире димензије.⁴

¹ Стојан Новаковић, (Шабац 1842 - Ниш 1915) књижевник, политичар, историчар и филолог. Један од оснивача Народне странке, председник владе, министар просвете, унутрашњих дела, иностраних дела, посланик у Цариграду.

² Владимир Ћорови, *Историја Срба*, штампа Артпринт, Нови Сад, 2005, стр. 659.

³ Чедомир Попов, *Грађанска Европа*, II књига, Матица Српска, Нови Сад, 1989. стр. 44.

⁴ Др Лазо М. Костић, О српском имену, I издање Мелбурн 1965.г. Издање дистрибуира Добрица.

У средњој Европи име Срби (Цервети) први пут помиње се у VI веку на десној страни Лабе, простору између Лужица и Магдебурга. Овај податак остао је од географа Секвестра. На Балканском полуострву (Балкан на турском језику шумовите планине) име Срби помиње се знатно касније.

Званични назив српска држава добија на основу Хатишерифа и Берата из 1830. године као Кнежевина Србија. Порта прихвата овај назив и у Уставу из 1869. године у коме пиште: „Књажество је Србије наследна уставна монархија с народним представништвом“ (чл.1). Изненадним предлогом владе, Народна скупштина је 22. II 1882, године прогласила краљевину те званични назив државе постаје Краљевина Србија. Пре тога били су у употреби различити називи као што су: Српска држава Првог устанка, Карађорђева Србија, Милошева Србија, Устаничка држава и др.“⁵

2. Територија

Територију новоосноване српске државе чинио је Београдски пашалук, односно Смедеревски Санџак, са приближном територијом од 24.440 км².

Територији као битном обележју државности Милош посвећује велику пажњу. Након добијања Хатишерифа из 1830. године кнез упорно тражи враћање шест нахија (крушевачке, алексиначке, књажевачке, црно-речке, крајинске и подринске) које су Турци 1813. године одвојили од Београдског пашалука, што му до 1833. године у потпуности и успева. Србија је тада скоро за једну трећину свог досадашњег простора била територијално увећана.

После 1833. године њена површина је износила 37.740 км², након српско-турских ратова 48.300 км², а по завршетку Балканских ратова 1913. године повећана је са нових 38.599 км². Завршетком Првог светског рата Србија је имала 87.800 м².

Социјалистичка Република Србија обухватала је површину од 88.766 км² или 34,6 % савезне државе територије.

Територија српске државе у протеклих два века, услед ратова и утицаја великих сила, често се мењала, али никад није објединила српски етнички простор.

Политичко територијална организација, односно административна подела, државне територије на јединице локалне самоуправе има изузетно динамичко обележје које је значајно са аспекта развоја државности.

⁵ Опширније о томе Радош Љушић, *Историја српске државности*, књига II, Нови Сад, 2001. стр. 26-27.

Устаничка Србија је задржала турску административну поделу на: нахије, кнежине и села. У трагању за бољим решењима кнез Милош уводи области као веће управне јединице, нешто касније Војне команде које остају до 1839. године. Сретењским и Турским уставом административна подела је устаљена на: округе, срезове и општине.

У Првом светском рату Централне силе поделиле су Србију на три окупационе зоне између Бугарске, Немачке и Аустрије.

Територија Србије одувек је била ратовима одређивана и мировним уговорима великих европских сила санкционисана.

3. Становништво

Бројно стање становништва Србије је тешко тачно утврдити. Први озбиљнији попис становништва и имовине извршен је 1824. године први потпунији 1866. године, док је тек 1890. године извршен попис у складу са модерним захтевима и статистичким стандардима. Према тим подацима Србија је 1804. године имала око 400.000; 1813. око 700.000; 1834. - 698.624; 1850. - 929.603; 1859. - 1.078.281; 1863. - 1.108.568; 1874. - 1.353.890; 1884. - 1.901.736; 1895. - 2.341.675; 1910. - 2.922.058 становника.

Поред Срба, у држави највише је било Турака, Румуна, Цигана и Јевреја.

Значајну улогу у друштвено-економском развоју Србије имали су припадници јеврејске етичке заједнице. Иако је била малобројна ова заједница заслужује да буде, бар у најкраћим цртама, споменута. Као трговци и занатлије Јевреји су доста рано почели да насељавају српска подручја, а нарочито поред Саве и Дунава у Београду, Смедереву, Шапцу, Пожаревцу, као и другим већим и мањим српским варошицама. Према статистичким подацима, из јеврејских извора, у Србији је било 1913. око 7000 Јевреја, а од тог броја у рату је учествовало 805 Јевреја. „Пошто су знали стране језике и били родбински и пословно повезани са трговачким средиштима у Аустроугарској, Италији и Турској, постали су значајан фактор у привредном животу“.⁶ Јевреји су сачували свој идентитет, језик, веру и обичаје, били су коректни према државној власти али се нису национално асимиларали.

После Другог српског устанка Јевреји су почели да се враћају у Србију, а нарочито у Београд. Кнез Милош је често посећивао јеврејски кварт, слушао хор у синагоги којој је даровао и лустер са угравираном посветом. Милош је гарантовао Јеврејима сва грађанска права а они су то

⁶ Извештај др Паул Натен, др Бернхард Кар и Елкан Адлер о стању јеврејских заједница на Балкану, штампан у Берлину 1913. под насловом *Bericht über das Balkanhilfswerk*.

ценили и трудили се да својим радом и везама допринесу економском напретку нове Србије. Чак шта више, Милош је позвао и из иностранства Јевреје разне стручњаке и занатлије нудећи им српско поданство. Млада српска буржоазија, пре свега трговци и занатлије, видели су у Јеврејима конкуренте те је долазило и до честих спорова. Због тога Милош доноси посебну одлуку да ниједна власт не може судити Јеврејима у споровима са Србима осим самог кнеза.

Кнез Милош, сматрајући да сви његови поданици треба да имају исте грађанске слободе, 26. IX 1859. године донео је Указ по коме „ни-какви поданик Србски био он који му драго вере и националности, не буде ограничен у слободи сваковрсне радње и занимања“. Овим актом под-стакнуто је поновно настањивање Јевреја по унутрашњости Србије. Након одласка Милоша кнез Михајло, није могао да одоле притиску посланика Народне скупштине,⁷ укида указ и Јевреји се лоцирају на уском подручју београдског шанца.

Доласком на власт кнез А. Карађорђевић доноси декрет о одузимању грађанских права Јеврејима и њиховом протеривању из унутрашњости Србије. Поновним доласком кнез Милош посебним указом, упркос противљењу Скупштине поново Јевреје изједначава у грађанским правима са свим српским поданицима. Смрћу кнеза Милоша, доласком Михајла, Јеврејима се поново одузимају грађанска права. На интервенцију енглеског генералног конзула у Београду 1861. године кнез Михајло је ублажио декрет о ограничењима Јевреја у грађанским правима. Убиством кнеза Михајла на престо долази кнез Милан и доношењем устава из 1869. године проглашавају се слободе, гарантује имовина и равноправност али те прокламације се законима из 1856. и 1861. не односе на Јевреје чији је положај остао непромењен, што је изазвало дипломатску реакцију Француске и Британске владе.

Јевреји су, без грађанских права, 1870. године постали војни обавезници. Након Првог српско-турском рата, Турци условљавају да Србија изједначи Јевреје у правима са свим њеним становницима. Берлинским конгресом Србији се такође налаже да реши јеврејско питање. Тек Уставом из 1888. године формално су призната грађанска права Јевреја у Србији.

Од Устава 1869. године Јевреји су служили обавезни рок у Српској војсци. У првом српско-турском рату 1876. године, према непотпуним подацима, учествовало је 55 јеврејских војника од којих су четворо добили одликовања за ратне заслуге.

⁷ Указ кнеза Михајла Обреновића од 4. XI 1861.

Прва Уредба о организацији здравствене Службе у Србији донета је 1840. године. Пре тога, у саставу српске војске, постојао је санитет у чијем саставу су били медицински радници из иностранства. Када је упућен позив ради лекарске помоћи рањеницима, да у Србију дођу доктори медицине и хирургије, апотекари и апотекарски помоћници и апсолвирани медицинари, професионалну помоћ понудио је велик број Јевреја. Они су учествовали у српско-турским ратовима и као војни обвезници и као добровољци. Крајем XIX века у Србији је било 39 лекара Јевреја у војном саставу и цивилном санитету. У балканским ратовима на ратишту је било 22 лекара Јевреја и 800 војника и официра. Београдски Јевреји су прикупљали прилоге за помоћ српском војном санитету, обезбедили једну болницу са 100 постеља и једну резервну са 40 постеља. Такође је обезбеђен санитетски материјал, рубље за војнике и војничке постеље.

Познати шабачки лекар др Аврам Јосифа Винавер (Варшава 1863 - Ђевђелија 1915) први лекар у Србији који је набавио ренген-апарат и поседовао највећу стручну библиотеку и колекцију медицинских инструмената смештених у осам соба његове куће у Шапцу.

Самуило Минх, дошавши из Моравске, у Параћину је 1870. године основао прву фабрику сукна која је убрзо постала највећа и најмодернија на Балкану. Њени производи добијали су признање на изложбама у Бечу и Паризу. Минх се сматрао првим индустријалцем у Србији.

Анђелко Тајтоцак (1838-1920) у Крушевцу је подигао прву фарму ради гајења свилене бубе за производњу свиле и усмерио сељаке Поморавља да на својим имањима саде дудово дрво. Са својим синовима и зетом развио је исту делатност и у другим градовима Јагодини, Смедеревској Паланци, Крушевцу и Лапову, која се касније проширила по читавој Србији.

Јевреји су оставили трага и у политичком животу Србије. Аврам Озер-Озеровић био је два пута изабран за посланика Велике народне скупштине чији је члан био све до 1896. године. Као посланик био је шеф делегације за закључење државног зајма, члан финансијског савета и средно финансијске обавезе Србије према иностранству.

Кнез Милан је 1881. године поставио Једидија-Едија Були за кнежевског посланика у Народној скупштини (1880-1882) који је утицао на развој трговачких веза Србије са иностранством. Нешто касније, кнез Милан именован је још два члана јеврејске заједнице за народне посланике Давида и Бонциона Булија.

И поред кооперативног јеврејског понашања у Србији, изузев Милошевог времена, постајао је нетолерантан однос према њима. Верска нетр-

пељивост према Јеврејима имала је у основи економску позадину, која је у неким случајевима потенцирана аферама верске садржине или су биле и политичке природе. Питање грађанских права Јевреја у Србији довело је и до расправе у енглеском парламенту 1867. године у којој је истицано да се ради, не само о трговачком ривалству, већ и о верском фанатизму у Србији.

4. Држављанство

Држављанство као битно обележје државе први пут се спомиње у Срећењском уставу. Према чл. 108. Устава „српско државно грађанство“ стиче се рођењем и прирађањем. Кнез Милош је Указом из 1836. године прогласио за српске држављане (поданике) све оне који нису имали пасош земље из које су дошли. Уредбом о српском прирођењу и о отпуштању Срба из њеног отечества из 1842. први пут је целовитије регулисано ступање у српско држављанство. Уставима из 1869. и 1888. питање држављанства потпуније је дефинисано.

5. Државни симболи

СТИЦАЊЕ ПРАВА НА ГРБ И ЗАСТАВУ, као државне симболе, представља саставни део процеса осамостаљивања Кнежевине Србије од Турске власти. Све до 1830. коришћена су различита грбовна обележја и ношене су различите заставе. Кнез Милош је настојао да се у свакој прилици уместо турских, користе српски симболи. Један од разлога укидања Срећењског устава био је и противљење Турске на дефинисана државна обележја Србије која су вређала њена суверена права. Ферманом из 1839. на упорно инсистирање кнеза Милоша, Порта је коначно признала Србији право на грб и заставу са одређеном садржином, бојама и симболима који су означавали вазални статус. Овакви симболи употребљавани су до стицања државне независности 1878. године. Турска знамења остала су све до проглашења Краљевине Србије 1882. године.

6. Грб и химна

Након доношења Закона којим се „Књажество Србије проглашава за Краљевину Срба“ 22. II 1882. године донет је Закон о грбу Краљевине Србије. До краја године грб је у Бечу израдио Бан Штрел.

Химну Србија је добила још 1872. године поводом пунолетства кнеза Милана. Истовремено настајале су Кнежева химна и Српска химна чије је стихове написао Јован Ђорђевић. Химну је компоновао Словенац Даворин Јенко.⁸

II

Србија и страни утицаји

у време борбе за државност и стицања вазалне државности

1. Вазална Кнежевина

Србија Хатишерифом из 1830. године и султановим Бератом постаје, као вазална кнежевина са самосталном унутрашњом управом, европска држава са својом династијом, али још увек под турским суверенитетом и руском заштитом. Годину дана касније 1831. Кнежевина Србија добија од Васељенске патријаршије и црквену аутономију. Тиме су, након вишевековног ропства под Турцима, обновљени темељи српске државности.

Европска теоријска мисао у правној држави нашла је погодно тле већ у првој фази успостављања српске државности. Елементе правне државе садржи први српски устав. Димитрије Давидовић, један од најученијих Срба тога времена, је по налогу кнеза Милоша и уз сталне консултације са њим, а на основу идеја француског изасланика Воа-Ле-Конта написао овај акт за само 20 дана.⁹ Слободан Јовановић за овај акт каже да је од „француских конституција узео спољашњи облик“.¹⁰

Значај Сретењског устава је у томе што је, са европског становишта, унео у систем власти Народну скупштину, и што гарантује основна грађанска права и што проглашава начело поделе власти.

⁸ Текст српске химне „Боже правде“ написао је познати интелектуалац из Сенте, Јован Ђорђевић, професор, књижевник, српски министар просвете и црквених дела и оснивач Народног позоришта у Београду и Српског народног позоришта у Новом Саду.

⁹ Димитрије Давидовић (Земун 1789-Смедерево 1838). Покретац „Новина Српских“ у Бечу (1813) и оснивач штампарије (1821) у Бечу. Боравећи у Србији био секретар канцеларије кнеза Милоша, министар просвете и унутрашњих послова. По налогу кнеза 1835. године израдио Сретењски устав. Као књижевник и историчар (написао *Историја народа српског* 1821.) деловао је са позиције просветитељских и слободоумних европских идеја

¹⁰ Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I*, Београд 1932. стр. 10.

На инсистирање Турске велике европске силе, предвођене Русијом, постижу да кнез Милош укине Сретењски устав шест недеља после његовог доношења.

Грандиозна историјска личност за време Милошеве владавине, која је одиграла кључну улогу у повезивању Србије са Европом, био је Вук Караџић.

Вук Стефановић Караџић (Тршић 1787 - Беч 1864) спада у незаобилазне великане и утемељивач српске државности. У устанничкој Србији био је учитељ, царски и судски чиновник, писар и секретар Правителствујућег Совјета. Обилази сам јужнословенске земље и тражи заједничке именитеље народа и скупља народне умотворине, а боравећи у Русији, Немачкој и Аустрији повезује се са најугледнијим личностима из области историје, културе и књижевности (Копитар, Ранке, Гете, Грим, Даничић, Мажуранић, Деметер, Кукуљевић, Пацел, Миклашић и др.). Као реформатор српског књижевног језика заслужан је за продор европских културолошких стандарда у Србију, а као историчар приближава Србију Европи.

У последњим годинама владе кнеза Милоша интензивно се радило на дизању народне просвете. Прво културно средиште постаје Крагујевац у коме ради школа, 1833. године преноси се прва штампарија, излазе прве новине - Новине српске под уредништвом Димитрија Давидовића, 1835. године почиње са радом прво позориште под руководством Јоакима Вујића и почиње са радом прва гимназија коју Милош диже 1838. године на степен Лицеума, који прераста у Велику школу, а 1905. године постаје Универзитет.

У области позоришног живота највећи утицај у Србији извршио је Јоаким Вујић.¹¹ За прегалачки рад добио је епитет „отац српског позоришта“. Након организовања драмских дружина у Баји, Панчеву, Араду, Темишвару и Сегедину постаје 1833-36. године директор сталног Књажевско-сербског театра у Крагујевцу. Штићеник кнеза Милоша, човек великих амбиција, путописац, Вујић је заслужан за стварање првог српског позоришног репертоара. То је, како каже Скерлић, „човек који је први стао приређивати српске представе“.

Ослобађањем од турске изолованости постепено долази и до побољшања положаја жена у српском друштву. Сигурно да је европски утицај, мењао гардеробу, понашање и образовање, пре свега женске омладине, па и одраслих жена. Њихово присуство у богатој и модерној гардероби све је уочљивије у јавном животу малог броја српских градова као што су Београд, Крагујевац, Шабац, Ниш и др.

¹¹ Јоаким Вујић (Баја 1772 - Београд 1847).

2. Утицај Аустро-угарских Срба

Срби у Војводини, односно Хабзбуршки Срби, Срби пречани, током XIX века имали су значајан утицај на развој државности и друштвеног живота у Србији. „То је доба када Срби у Војводини стоје на челу српског народа и када је Нови Сад највећи, најимућнији и најкултурнији српски град, али када највећи број Срба интелектуалаца из Војводине не живи у Новом Саду, него у Београду, где ради на организовању и уређењу нове српске државе; за то време два главна књижевна радника, обојица родом из Србије - Вук Караџић и Милован Видаковић - не живе у Србији, него највећи и најзрелији део свог живота проводе у Аустрији и Мађарској: Вук у Бечу, а Видаковић у Пешти“.¹²

У горостасе-великане српске прошлости убраја се и Доситеј Обрадовић. Доситеј Обрадовић рођен је у Банату (Чаково око 1739. а умро 28. III 1811. у Београду) своје укупне животне потенцијале уграђује у темеље српске државности. Одушевљен избијањем Првог српског устанка долази у Србију у 67-ој години живота преузима одговорне послове у дипломатији и постаје први министар (попечитељ) просвете. Оснива 1808. године Велику школу која се сматра зачетком универзитета у Београду и подстиче стварање мреже основног образовања у свим ослобођеним крајевима. Године 1810. постаје утемељивач и Богословије, друге најзначајније духовне институције српства.

Јавља се значајан интелектуални слој који се ставља на располагање младој држави као што су Стеван Живковић Телемак, Сима Милутиновић, Вук Караџић, Јереми Гагић, Миљко Радоњић и др.

Јован Хаџић (псеудоним Милош Светић, Сомбор 1799 - Нови Сад 1869) књижевник, научни радник, правник и политичар. На Милошев позив долази у Србију, и ради на Српском грађанском законнику и бави се уредништвом. Уз Саву Текелију главни оснивач Матице српске.

Доношење Грађанског законика 1844. године представља значајан моменат у развоју српске државности. Нешто касније 1853. године донет је и Законик о грађанско-судском поступку, врши се нова организација судова и стварају се први услови за успостављање правне државе.

Божидар Грујовић ((Тодор Филиповић - Рума око 1780-1807) утемељивач српске државности, професор универзитета у Харкову, као дипломата борац за уједињење српских земаља. Био је први секретар Правитељственичког Совјета сербског и аутор уредбе о његовом функционисању, због чега га многи сматрају и као првим српски уставописцем.¹³ Један од нај-

¹² Др Душан Ј. Поповић, Срби у Војводини III књига, Матица српска, Нови Сад, 1990. стр. 5.

¹³ Милијан Поповић, Божидар Грујовић као правни филозоф и први српски уставописац, Правна ријеч, Бања Лука бр. 3/2005.

значајнијих и најдаровитијих правних филозофа који је допринео развоју либералне европске мисли у Србији. О њему су писали бројни српски правни и књижевни ауторитети.¹⁴ Грујовићев рад надахнут је идејама Француске грађанске револуције као и делима немачких, француских, угарских и руских писаца. Увео је и прве судове у Србији.

Српски класик међународног права Глигорије Гершић,¹⁵ након матурирања Гимназије у Сремским Карловцима завршава правне студије у Бечу и прелази на Велику школу у Београду. Читав радни век посветио је универзитетској каријери бавећи се државним, међународним, римским и грађанским правом. Поред тога активно се бавио политиком, био један од оснивача и члан Главног одбора Радикалне странке, више пута министар правде, државни саветник, сенатор. Као уставни теоретичар радикала учествовао у раду на српском уставу из 1888. године. Свој правнички таленат „као човек јаких патриотских осећања сматрао је својом дужношћу и моралном обавезом да, као и други велики српски правници тога времена, своје знање и ум стави на располагање отаџбини. Оно што посебно одликује Гершићев политички ангажман је висок склад и, за природу јавне, политичке делатности, ретко сагласје политичког деловања и теоријских, научних поставки које је изграђивао и бранио у својим радовима“.¹⁶

Средином XIX века велик број српских књижевника из Војводине прелази и ангажује се на разним значајним културним и политичким активностима у Србији као што су Јован Ст. Поповић, Јован Хацић, Ђорђе Милетић, Јован Стејић, Симо Милутиновић-Сарајлија и др. Србији се окрећу и први Срби католици из Дубровника као што су Матија Бан и Недо Пуцић.

Народно просвећивање и национални препород заснива се на претходној институционалној организацији и стварању нуклеуса окупљања интелектуалног потенцијала. У Пољској то је урадио Јозеф Максимилијан Осолињски оснивањем 1817. године библиотеке која постаје центар народног просвећивања и инспиратор стварања народне свести. Код Мађара то је урадио гроф Иштван Сечењи обезбеђењем материјалних услова за оснивање Мађарске академије наука 1825. године. У српској културној историји то је било оснивање Текелијанума и оснивање Матице српске 1826. године.

¹⁴ Прота Матија Ненадовић, Вук Караџић, Лазар Арсенијевић, Милован Ристић, Мита Костић, Данило Баста, Стојан Новаковић, Јаша Продановић, Слободан Јовановић, Снежана Савић, Јово Радош, Рада Радовић, Тихомир Васиљевић, Милијан Поповић и др.

¹⁵ Г. Гершић (Бела Црква, Банат 1842-Београд 1918.).

¹⁶ Глигорије Гершић, *Дипломатско и конзуларно право*, Сл. Лист СРЈ, Београд 1995, предговор др Миленко Крећа, стр. 7.

3. Матица српска

У оквиру Аустро-угарске монархије деловале су две институције које су имале огроман значај за развитак српске државе и укупан друштвени живот у њој. То су Матица српска и Текелијанум.

Матица српска основана је у Пешти 1826. године „а намереније јест распрострањење књижевства и просвештења народа србског.“ Од оснивања, до данас, Матица је представљала кохезиони фактор сваколиког српства. Међу првим члановима били су Милош и Јеврем Обреновић. Кнез Милош се сматра и првим добротвором јер је уплатио петоструко већи улог од осталих чланова. Матичин члан постаје и кнез Александар Карађорђевић, а од 1845. и Петар Петровић Његош. Владари све три српске династије схватили су опште српски значај ове институције.

Крајем XIX века Матица развија ефикасну просветитељску делатност и све тешње се повезује са културом ослобођене Србије.

Матица српска је иницијатор оснивања и развоја позоришта у Срба. Њен секретар Теодор Павловић био је први заговорник, а Јован Ђорђевић покретач кампање за оснивање сталног, професионалног позоришта који 1861. године постаје и први управник Српског народног позоришта у Новом Саду. Године 1868. Ђорђевић оснива и Народно позориште у Београд и постаје његов управник.

Велик утицај на позоришни живот имао је и Јован Суботић и као председник Матице и као начелник Друштва за Српско народно позориште. Пре доласка у Нови Сад био је председник Управног одбора Казалишта у Загребу, односно његов управник.

У оквиру Матице израста Уједињена омладина српска чијем стварању су допринели Текелијанци својим друштвом „Преодница“ формираним 1861. године. Матица почиње да штампа још један часопис Матицу (издвојено од Летописа) у коме омогућује члановима омладине српске, с обе стране Саве и Дунава, да интензивније шире своја књижевне, али и национално-политичке слободе.¹⁷

Матичина делатност и допринос у прошлости служе за подстрек и поруку садашњем српству. „Границе које су у последњој деценији премрежиле Балкан и раздвојиле делове српског народа по разним државама ометају проток културних информација и духовно јединство Срба. Последница такве физичке разбијености и исцепканости, претње новим однорођивањем и разбијањем треба отклањати, поново као у стара времена, заједничким духовним простором, културном, књижевном, уметничком, научном саборношћу.“¹⁸

¹⁷ Др Божидар Ковачек, *Матица српска 1826-2001*, Матица српска, Нови Сад, 2001, стр. 13.

¹⁸ Др Божидар Ковачек, *Ibidem*, стр. 25.

4. Текелијанум

Друга значајна институција је завод, односно Дом српских студената и фонд за његово издржавање, основао је 1838. Сава Текелија. По њему је касније и назван Текелијанум.

Сава Текелија (17. VIII-1761. - Арад - 21. IX 1842. Арад), први Србин и први угарски држављанин, осим професора универзитета, који је положио 1786. године, докторат права, полиглота, успешан послован човек и политичар, један од најистакнутијих синова српског народа и дела његове светле традиције, оснивач Текелијанума, највећи добротинитељ међу Србима. Светао пример међуетничке интеграције и толеранције у оквиру Аустро-угарске монархије.

Као политички визионар и личност од великог угледа, Сава Текелија се, пре Првог устанка у Србији, писмено обраћао Наполеону и аустријском цару Францу I у коме предлаже стварање илирске краљевине на подручју Балкана. Нешто касније 1805. године издао је и штампао географску мапу српских земаља.

Текелијанум је имао племениту улогу једног од значајних средишта српског народа.¹⁹ У Текелијанум су примани најбољи и најсиромашнији млади људи из свих крајева где живе Срби ради школовања у војној, инжењерској струци, за свештенички позив и за високошколске студије уопште. Текелијанум је, према статистици, имао од оснивања до 1878. - 179, а до 1914. године 167 питомаца. То представља значајан број интелектуалаца који су допринели култури и цивилизацији српског народа. Међу њима примера ради били су: Богдан Гавриловић ректор Универзитета и председник Српске Краљевске академије наука, Радивој Кашанин светски математичар, Марко Малетин уредник Летописа и секретар Матице српске, Тихомир Остојић, историчар књижевности и секретар Матице српске, Јован Павловић, истакнути публициста, Вељко Петровић, књижевник председник Матице српске, Лазо Томановић публициста и председник владе Црне Горе, Јован Јованови-Змај (као књижевник уписао и завршио медицину као надзорник Текелијанума), Васа Стајић, Исидор Бајић оснивач прве музичке школе у Новом Саду и др.

„Дух Текелијиног завода уткао се у сва будућа културна настојања, привијајући се мудро и брижно уз све праве националне и омладинске идеје и покрете, овековечавајући се тако као један ос стубова носилаца укупног напретка српског народа“.²⁰ Текелијанум је опстао све до 1952.

¹⁹ Др Божидар Ковачек, *Текелијанска историја XIX века*, Матица српска, Нови Сад, 1997, стр. 18.

²⁰ Др Божидар Ковачек, *Ibidem.*, стр. 209.

године. За то време у њему се школовало око 550 српских интелектуалаца од њих је већина имала истакнуту улогу у развоју српске државе и српског друштва.

5. Школовање младих кадрова из земље у иностранству

Кнежевина Србија је 1839. године почела да шаље своје прве даровите младе кадрове на школовање у иностранство, а од 1841. године и у Париз.²¹

Француски конзул у Београду Мареј је предлагао да се ђаци из Србије, Босне, Херцеговине и Бугарске школују на Мицкијевичевој катедри како би касније могли бити преводиоци. Сима Милутиновић је 1846. године одвео групу ђака на школовање у Русију.²²

Млади људи се школују у иностранству, највише у Паризу (1858. године око 20), тако да је у земљи 1848. године било преко стотину школованих у иностранству и у домаћим школама. За десетак година тај број је двоструко порастао. Створена је аутохтона интелигенција²³ француског и хабзбуршког утицаја. Јавља се супротстављање између њих у односу на развитак друштва и организацију државе. Млада интелигенција постаје либерална опозиција.

Међу младим школованим кадровима посебно место припада Светозару Марковићу. Долазећи у Србију, након школовања у Русији и Швајцарског Светозар Марковић је донео и идеје руског социјализма које ће имати значајног утицаја, нарочито на школовану омладину и танак слој радничке класе у формирању. Има мишљења да је „највише користи учинио књижевности, која ће се под његовим утицајем окренути реалном животу, с једне стране, а с друге руској великој књижевној плејади: Гогољу, Толстоју, Тургеневу, касније и Достојевском, што ће читав наш духовни живот проветрити и готово револуционисати“.²⁴ То је утицало и на бујање научне мисли што је стимулисало укупни друштвени развитак.

Током свог кратког живота, али изузетно плодног политичког деловања (1846-1875), залагао се за социјалистичко уређење и супротстављао се централистичкој и бирократској монархији. Сматрао је да национа-

²¹ Јован Милићевић, *Прва група србијанских студената, државних питомаца школованих у иностранству*, Историјски часопис САН 1960.

²² Љубомир Дурковић-Јакшић, *Први српски питомци богослови и Русији*, Гласник службени лист Српске православне цркве 1945, стр. 32-35.

²³ Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945* - СЛЮ, Београд, 2004. стр. 86.

²⁴ Др Слободан Турлаков, *Водич за Србе*, четврто издање, Чигоја, Београд, 2001.

лизам либерала не може Србији успешно обезбедити улогу интегративног фактора Јужних Словена.

6. Музички живот

Музички живот на ослобођеним српским просторима зачет је у окриљу војне музике и музичара. Пре тога музичка пракса је била у рукама Турака и Цигана и имала карактеристично турска обележја.

Преокрет је учинио Шлезингер Јосиф (Сомбор 1794 - Београд 1870), композитор и диригент, за кога Стана Ђурић-Клајн каже: „Ретко-који музичар у светској историји музике има тако одређено зачетничку, пионирску улогу у једној земљи, и једном народу, као што је имао Јосиф Шлезингер у Србији 19. века“.²⁵ Пошто се истакао као градски капелник у Новом Саду кнез Милош га 1829. године позива у Србију а од 1831. ради као капелник у Крагујевцу. Ту оснива први оркестар у Србији, који је имао велику улогу у културном животу града, посебно у Театру Јоаким Вујића. Настаје нова ера у музичком животу која у значајној мери утиче на промену укупног друштвеног живота у Србији. Томе су касније допринели и домаћи музичари школовани у европским музичким центрима, али и страни музичари, нарочито Чеси, Немци, Словенци који су понесени словенофилским идејама српског романтизма, велик део свог уметничког живота провели у Србији и оставили дубок стваралачки траг и њој. Међу њима посебно се истичу: Милан Миловук (Пешта 1825 - Београд 1883), Алојз Клаус (дошао у Београд 1843 и остао дуги низ година), Корнелије Станковић (Будим 1831 - Будим 1865) посмртни остаци пренети 1940. године у Београд где и дана почивају у Алеји великана), Даворин Јенко (Крањ 1835 - Љубљана 1914 аутор Боже Праве и прве српске оперете), Стеван Стојановић-Мокрањац (Неготин 1855 - Скопље 1914), Јосиф Маринковић (Врањево-Банат 1851 - Београд 1931), Станислав Бинички (Јасика код Крушевца 1872 - Београд 1942), Петар Стојановић (Будим 1877 - Београд 1957).

Од великог броја чешких музичара који су деловали у српској средини XIX века најистакнутији су: Влацлав Хорејшек (1839-1874), Гвидо Хавалас (1839-1909), Војтех Хлавач (1849-1911), Хуго Досбек (1852-1897), Роберт Толинггер (1859-1911), и др. Поред њих и један број досељених дао је печат времену својим музичким деловањем.

²⁵ Стана Ђурић-Клајн, Јосиф Шлезингер, зачетник српског музичког живота у 19 веку, Јеврејски алманах 1961-1962.

III Уставобранитељи, Начертеније и страни утицаји

1. Уставобранитељи

Милошевим одрицањем од престола и одласком у Влашку 1. IV 1839. у Србији је организовано уставобранитељско намесништво. Од тога доба, до пада Александра Карађорђевића 11. XII 1858., успостављен је уставобранитељски режим.

Уставобранитељи су настојали да очисте Србију од остатка турске прошлости и да европеизирају основе државе и друштвене организованости, привредни, културни и друштвени живот уопште. Уставобранитељски режим ударио је темеље грађанског либерализма, док су нерешена питања села створила услове за бујање радикализма. За време уставобранитеља дат је велик подстицај народном просвећењу. Београд постаје трајна престоница земље и седиште културно-образовних институција. Отворено је преко 200 разних школа међу којима посебно место заузимају војна (1850) и земљоделска школа (1853).

Уставобранитељско време карактерише нагло ширење чиновничког staleжа који се у прво време попуњавао из редова аустроугарских Срба, називани „немачкарима“, а касније и од слабописмених „отечествених“ Срба. „Уз чиновништво стварана је и полиција, која је код Срба увек била ослонац и основ власти, а најмање реда и законитости. Временом ће се та два staleжа прожимати, тако и толико да ће представљати велику сметњу развоју.“²⁶

Историјски значај уставобранитељског режима састоји се у томе што с тим режимом настаје код нас стварање установа, настају први почеци детаљне државне организације. Уставобранитељско време ничим се тако не карактерише као установама које су тада постале. Оно се не одликује великим људима; оно се не може хвалити великим делима на пољу спољашње и унутрашње политике, али оно је дало наш први судски и административни механизам и ударило основу нашим просветним установама.²⁷

²⁶ Слободан Турлаков, *Водич за Србе*, IV издање, Чигоја, Београд, 2001. стр. 22.

²⁷ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихове владе*, Београд 1912.

2. Начертаније

Српски национални програм, познат у политичкој историји као Начертаније, формулисан 1844. године настао је под утицајем европске прогресивне мисли, а пре свега, идеја организоване, пољске емиграције у Француску. Илија Гарашанин,²⁸ кога многи сматрају оцем грађанске државне концепције Србије, прилагодио га је приликама и времену у коме је требао да се реализује.

„Дух Начертанија, његову идејну суштину створио је европски романтизам; рани европски либерализам још нештопљен у масовне велике покрете који ће до 1918. године створити парламентарне државе и демократију општег бирачког права“²⁹

Начертаније је документ новије српске државне историје који побуђује највећу пажњу историчара, политичара и правних теоретичара, јер представља, како каже Радош Љушић, основицу развоја српске државне идеје.³⁰ На те идеје утицали су познати страни интелектуалци.

Истакнути италијански борац за ослобођење Италијана и Југословена Франческо Дал Онгаро (1808-1873) покренуо је у Трсту 1836. године часопис *La Favilla* у коме је сарађивало доста Југословена из Трста, Далмације и Боке Которске. Часопис је објавио и 15 значајних текстова о Словенима. Међу њима два су посвећена Мицкијевичу називајући га пољским Дантеом који обавља, у име Словена, књижевну и моралну мисију у западној Европи.

Адам Мицкијевич (1798-1855) пољски књижевник и политички борац за слободу. Као научник први Словен који је на западу пионерски презентовао књижевност и историју Словена.³¹ На Сорбони преузима Катедру словенске књижевности (у интересу Пољске, словенства и Француске) истичући да је она симбол будућег словенског уједињења. Велику пажњу посветио југословенству и српској књижевности. Његова предавања посећују и студенти из Србије.

Адам Чарториски (1770-1861) кнез, пољски књижевник и политичар. У руској служби био министар спољних послова цара Александра I. Као емигрант 1838. године изабран за „некрунисаног краља Пољске“.

²⁸ Илија Гарашанин (Гараши1812-Београд1874). У време кнеза Милоша пуковник, под А. Карђорђевићем министар унутрашњих и спољних послова и намесник, а за време кнеза Михајла преденик владе и министар спољних послова.

²⁹ Милорад Екмечић, *Револуција 1848. и Балкан*, Матица српска, Нови Сад 2000. стр. 233.

³⁰ Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, Јефинија Крагујевгац 2003. стр. 11.

³¹ Др Љубомир Дувковић-Јакшић, *Мицкијевич и Југословени*, Матица српска, Нови Сад, 1988., стр. 5.

Развија живу пропаганду за обнову пољске државе а за своју политику настојао је да придобије и балканске Словене, нарочито Србију, у коју је полагао велике наде.

У периоду док је Мицкјевич држао предавања у Паризу, која су имала велик одјек у Европи, Черториски је, као дипломата, посебну пажњу усмерио према Европској Турској. Намеравао је да код Турске помогне Јужне Словене у циљу добијања самоуправне аутономије, а касније да изборе самосталност и уједине се око Србије у јединствену државу.³² У том правцу предузимао је бројне политичке активности.

Људевит Бистошовски (сарадник Черториског) писао је 1842. године о револуцији у Србији. Након допуне објавио књигу у Паризу 1815. године на пољском под насловом *Revolucya W Serbii* која је преведена и објављена на француском и немачком језику, никад на српском.

Пољска емиграција 1844. године сматрала је да Србија представља кључ Отоманског царства и основу будућности ове империја оријента.³³ Отада је преко Србије почео да се шири политички утицај на националне покрете Балкана па све до Кавказа.³⁴

„Српски национални програм, познат у науци под именом Зах-Гарашаниново Начертаније, формулисан је 1844. године. Тај Пројекат настао је на основу „плана словенске политике Србије“, који је по идејама агилне пољске емиграције у Француској и њеног шефа грофа Адама Чарторијског, израдио њен поузданик, Чех Франтишек (Фрања) Зах. Захов план био је постављен на широке југословенске основе, предвиђајући да се око Србије окупе Босна и Херцеговина, Стара Србија, Македонија, северна Албанија, Црна Гора, хрватске земље. Гарашанин, српски министар унутрашњих дела, прихватио је 1844. ове идеје, нешто их је модификовао и начинио своје Начертаније“.³⁵ Садржина овог документа имала је велику улогу у историји српског народа која се протеже све до данашњег времена.

О Начертанију, његовом настанку, ауторству, садржини и политичком утицају на државни развитак Србије и балканских земаља уопште, постоји релативно богата домаћа и страна литература.³⁶ Крајем XX века о њему се више писало у Загребу, где је имао широк круг поборника, него у Београду.

³² Michal Budhirski, *Wspomnienia z mojego życia*, Poznan 1880, I, стр. 350-353.

³³ Marceci Handelsman, Adam Gzartoryski, Warszawa 1949. стр. 115.

³⁴ Милорад Екмечић, *Револуција 1848. и Балкан*, Матица српска, Нови Сад 2000. ст. 235.

³⁵ Чедомир Попов, *Грађанска Европа, друга књига*, Матица српска, Нови Сад 1989. стр. 206-207.

³⁶ Види библиографске наводе Радоша Љушића, *књига о Начертанију*, Јефимија, Крагујевац 2003.

У исто време 1844. појавио се и грчки национални програм, под називом „Велика идеја“, у коме је формулисан захтев за ослобађање и уједињење свих Грка, односно свих „грчких територија“ балканског полуострва (Македонија, Албанија и Бугарска до планине Балкан), егејска и јонска острва, Крит, Кипар, Цариград и западне делове Мале Азије.

Средином XIX века настаје и бугарски национални програм који је такође имао ослободилачки и експанзионистички карактер. У њему је садржана идеја за ослобађањем и уједињењем свих „бугарских земаља“ од Црног до Егејског мора, Македоније, северне Грчке, делом Србије, Косова и западне Албаније.

С појавом националних програма балканских народа формирају се и тајне националне револуционарне организације у циљу њихове пропаганде и реализације. Заједничка карактеристика свих тих организација усмерена је на дизање општебалканског устанка против Турске империје.

У другој половини XIX века јавља се у развијеном облику идеологија српског грађанског друштва са најважнијим представницима Владимиром Јовановићем, Михајлом Полит Десанчићем и Светозаром Милетићем. Нешто касније њу даље развија Социјалистичка национална мисао Светозара Марковића и Васе Пелагића из које израста значајан српски културно-политички покрет Уједињења омладине српске.

Под утицајем целокупне српске политичке јавности, у то време, вођена је и званична политика Кнежевине Србије на челу са Михајлом и дугогодишњим председником владе и министром иностраних дела Илијом Гарашанином.

Кнез Михајло, док је био у емиграцији, развијао је своје идеје о улози Србије и њеној спољној политици. Оженио се Јулијом из мађарске аристократске породице, са интересом је пратио револуционарне догађаје 1848. године. Одржавао је везе и помагао широк круг српских интелектуалаца у Бечу: Вука Караџића, Ђуру Даничића, Бранка Радичевића, Светозара Милетића и др. Одржавао је везе са мађарским и италијанским политичарима. Наполеону III у разговору 1859. године изнео је сопствено виђење ситуације на Балкану и положај Србије у њему. Доласком у земљу мења се и модернизује живот у Србији. Млади људи школовани у Бечу, Пешти, Немачкој и Паризу, са напредним трговцима и чиновништвом уносе нове друштвене садржаје у Београд и целу Србију.

У унутрашњој политици разилази се са либералима и прихвата умеренија политичка залагања чији је најпознатији представник био Илија Гарашанин.

Значајан успех кнеза Михајла представља стварање Народне војске 1861. године која је обучавана по селима, наоружавана шверцованим оруж-

јем преко Румуније јер Аустрија и Турска нису дозвољавале увоз. Војска је према статистици имала 50.000 активних војника и 40.000 резервиста. Реалне процене су биле да Србија може мобилисати 150.000 војника. Са тим потенцијалом кнез Михајло је развијао своју балканску политику, иако за њу Србија није имала тада, нити економски потенцијал, нити интелектуални престиж.

Мађарски револуционарни покрет са Кошут Лајошом на челу, залагао се за укључивање јужнословенских народа, а нарочито Србије, у организовану акцију против Аустрије. У ту сврху Кошут је разрадио Пројекат Дунавске конфедерације равноправних народа југоисточне Европе. Започео је 1859. године у Лондону са кнезом Михајлом преговоре о сарадњи Србије заједно са мађарским, италијанским револуционарима и француском владом. У Београду се отвара први сардинијски конзулат који поред дипломатске има и пропагандно-субверзивну функцију. Од планираних активности се одустаје на разочарење патриотске свеколике српске јавности.

У време стицања независности Србија је имала 1,7 милиона становника и површину од 48.000 квадратних километара, са претежно пољопривредном структуром (87% становника је живело на селу). Србију захвата процес урбанизације, са наглим растом градова, а нарочито Београда и Ниша. „Градско становништво, већином трговаца, чиновника, официра и учитеља, чији се танак слој претворио у буржоазију европског типа. Било је то, међутим, по много чему *Bildungs-bürgentum* - образована буржоазија, предодређена за државну службу или за занимања надзирана од државе. Још увек подељене на еснафе из османског времена, суочене са све већом конкуренцијом из иностранства, занатлије су представљале прелазни слој између радника и буржоазије. Шегрти, трговачки помоћници, студенти и старији ђаци обезбеђивали су масовност демонстрацијама против власти“.³⁷

Код нас су са закашњењем јавиле свест о улози научника као дела политичке свести нације и носиоца развоја државности, општедруштвеног напретка и културе уопште. Превазилажењу таквог стања свакако је допринео и Леополд Ренке својим научним делом и позитивним политичким ангажовањем у европској јавности.

Први српски устанак у Европи, у великој мери под утицајем Француске револуције, прихватио се као својеврсна „српска револуција“. Овоме је нарочито допринео академик Леополд фон Ренке, професор историје Берлинског универзитета својим делом „*Die serbisch Revolution*“³⁸ – Срп-

³⁷ Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1845*, друго издање, СЛЮ Београд 2004, стр. 185

³⁸ Дело је са изменама доживало још два издања у Немачкој и преведено на енглески и руски, а много касније и на српски језик.

ска револуција, објављеним 1829. године. Ова драгоцену књига вршила је плодотворан утицај на научну политичку мисао водећих људи политике и науке Европе свога времена.³⁹ Књига је читана не само од стране научника, политичара, дипломата и интелигенције, него и у дворским круговима широм Европе. Због тога и заузима почасно место у српској државној историји.

На својствен начин о Србији се изразио и немачки канцелар. Србија је, према речима Бизмарка, по величини незнатна земља, али кад јој се ближе приђе слична је склупчаном јежу који шири своје бодље на све стране.⁴⁰

Други немачки великан који је свој интелектуални потенцијал посветио Србији био је Феликс Каниц.

Каниц у предговору свога дела „Србија“ пише да је свако боравећи у овој земљи морао у јавном животу ове Краљевине запазити задивљујући полет, који је упадљив нарочито у војсци и просвети, у развоју науке, уметности, индустрије, пољопривреде и шумарства, као и у повећаној општој удобности живота“.⁴¹

Каниц није био само велик историограф већ и искрен пријатељ Србије. Тиме је заједно са Ренкеовим делом „Српска револуција“ Србија презентована Европи, а Европа се отворила према Србији.

„Каниц тако постаје, не само нека врста научног референта за проблеме старије српске историје, већ и интелектуални посредник-писац који упознаје Европу са новонасталом балканском државом и који својим делима и својом мишљу врши запажен утицај (на посредан или непосредан начин) и на европске дипломате и државнике, политичаре и привреднике, интелектуалце и научнике“.⁴²

Каниц је српском народу, а пре свега на европским стандардима организованом његовој кнежевини XIX века, одао признање и дао улогу бегеда хришћанства који раздваја цивилизацију од неверства.

Слично становиште имао је и француски писац и политичар Ламартин који је путујући по Оријенту обишао у повратку 1835. године и Србију. У својим записима је истакао значај Србије за заустављање походног таласа турског варварства на Западу. (*La Voyage en Orient*).

³⁹ Др Владимир Стојанчевић у предговору издања Српске револуције, Београд 1991. стр. 20.

⁴⁰ Леполд Ренке, *Србија, земља и становништво*, СКЗ Београд 1986. стр. 7

⁴¹ *Ibidem*, стр. 8.

⁴² Владимир Стојанчевић, Феликс Каниц и његово дело о Србији и српском народу, у поговору у књизи. *Ibidem*, стр. 601.

Немачки публициста Густав Раш (1820-1880) „један од најокућенијих пријатеља којег су Срби икад имали“⁴³ објавио је 1873. године две своје путописне књиге о Србији: *Turken in Evrope* (Турци у Европи) и *Der Leuchturm des Ostens Serbien und die Serben* (Светионик Истока. Србија и Срби). Друга књига је тек почетком XXI-ог века преведена на српски језик.⁴⁴ У њима аутор веома сликовито приказује настанак и развој српске државности и полетни развој српског друштва после „вишевековне владавине азијатских варвара“ (Рашова честа идентификација турске власти).

ЗАКЉУЧАК

Српска државност освојена је у дужем процесу ослободилачких ратова, стицања вазалног статуса и коначног добијања пуне независности.

Турска власт је, у том периоду, условљавала обим и садржину српске државности. У мери у којој је српска држава јачала, изграђивала сопствену организациону структуру, постепено је слабио турски утицај.

Утицај на развитак српске државности и друштвеног живота, имала су велике европске силе. Тај утицај увек је био детерминисан њиховим државним интересима.

Допринос српском ослобађању од турцизма дали су и поједини великани европске интелектуалне политичке, културне, књижевне и државничке елите. Њихове идеје, поступци и залагање постајали су саставни део српских стремљења.

Срби ван Србије, Срби пречани, војвођански Срби, дали су такође допринос формирању српске државности. Осећајући истинску припадност држави у настајању испољили су свој лични, материјални, културни и интелектуални патриотизам.

У афирмацији Србије, као заједнице европских држава, у великој мери допринеле су стране ауторитативне личности као што су Каниц, Раш, Ранке, Мицкјевич, Чарторински и др.

⁴³ Зоран Константиновић, *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, München 1960.

⁴⁴ Густав Раш, *Србија и Срби*, Orpheus, Нови Сад, 2001.

*Aleksandar Djurdjevic, Ph.D. ,
Full Professor
The Law Faculty of Novi Sad*

**Typical Examples of the European Influence
on Establishment and Development of Sovereignty
and Social Life in Serbia After the Turkish Rule**

Abstract

The author of this paper elaborates some of the most prominent channels of influence through which the European culture, politics, science and other activities exerted their influence onto the appearance and development of Serbian sovereignty and social life.

The usual chronological reference was, however, avoided. Yet, the most typical examples of this influence were shown through the activities of different persons, organizations, institutions and through documents.

Apart from the Introduction, this work comprises two parts. The first part deals with the establishment of the national denotations during the fight for liberation and acquiring of the status of a vassal state. The second part deals only with issues supportive of the inauguration of the legal state (the activities of the defenders of the Constitution) establishment of the national program and personal contribution of both Serbs in Vojvodina and other renowned persons from Europe to the overall social life in Serbia.